

УДК 94(477) “1919–1939”

Валентин Терещенко

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1919–1939 РР.)

Стаття присвячена впливу державної аграрної політики на становище сільського господарства західноукраїнських земель упродовж 1919–1939 рр.

Ключові слова: аграрна реформа, парцеляція, комасація, осадники, колонізація.

Традиційно значна роль сільського господарства в Східній Європі зумовлювала гостроту так званого “земельного питання” в регіоні у першій половині ХХ століття. Існування величезних, але не завжди продуктивних поміщицьких маєтків спричиняло земельних “голод” і, відповідно, низьку агрокультуру селянських господарств. Уряди різних країн вирішували цю проблему різними шляхами.

Актуальність теми зумовлена науковою потребою вивчення досвіду аграрних перетворень міжвоєнного періоду для вироблення рекомендацій щодо можливих шляхів реформування сучасного вітчизняного агропромислового комплексу. Адже проблема пошуку оптимальних форм господарювання для різних регіонів не втрачає свого значення і сьогодні.

Об’єктом дослідження є економічні заходи урядів Другої Речі Посполитої у аграрній сфері.

Предметом статті є вплив аграрних реформ на соціально-економічне становище західноукраїнського села.

Мета статті – дослідити вплив парцеляції, комасації та осадництва на соціально-економічні процеси на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Завдання: виявити причини проведення аграрної реформи на західноукраїнських землях, з’ясувати співвідношення соціально-економічних та етнополітичних мотивів урядової політики в цій сфері; дослідити наслідки аграрної політики польського уряду для сільськогосподарського виробництва; вивчити вплив реформи на землеволодіння та соціальну структуру західноукраїнського села.

У радянській історіографії різні аспекти аграрної політики польського уряду висвітлено передусім в працях І. Васюти [1–2] та Ю. Сливки [3–4]. Аналіз окремих напрямків аграрного реформування здійснили сучасні вітчизняні дослідники В. Виздрик [5], З. Баран [6], Я. Шабала [7–8], В. Смолей [9], Н. Коростіль [10].

Аграрна реформа була одним з найважливіших напрямків урядової економічної політики. З перших днів існування Друга Річ Посполита зіткнулася з давньою і гострою східноєвропейською проблемою – із земельним питанням. Для його вирішення вже в 1919 р. розпочалася аграрна

реформа. Реформування повинно було досягнути одночасно декілька цілей в соціально-економічній сфері. По-перше, потрібно було здійснити хоча б частковий перерозподіл земельної власності на користь селянства для послаблення земельного голоду. Збільшення селянського землеволодіння повинно було створити передумови для розвитку агрокультури селянських господарств. Для цієї мети потрібно було подолати основні недоліки землеволодіння та землекористування – ліквідувати черезсмузжя, дальнотемелля та сервітути, провести меліораційні роботи. Від успішної реалізації цих робіт залежали темпи розвитку сільськогосподарського виробництва.

Аграрна реформа також була покликана зменшити соціальну напругу в суспільстві, а також зміцнити соціальну базу уряду в східних регіонах. Міністр аграрних реформ Польщі В. Станевич підкреслював, що “заможне, задоволене селянство на сході буде найліпшим оборонним валом, що захищає Польщу, а разом з нею і всю Західну Європу від гасел, проголошених на Сході” [5, с. 20].

Одночасно аграрне реформування мало етнополітичні мотиви. Польський уряд не довіряв українським селянам Галичини і Волині. Це посилювало національну мотивацію реформи на західноукраїнських землях. З цього приводу прем'єр-міністр Польщі В. Вітос заявляв: “Земельну реформу ми розглядаємо не тільки як соціально-економічну, але й як державну і національну проблему, полегшення якої розширить кордони нашої Вітчизни” [12, с. 226]. Представник організації заможного селянства – Польської народної партії “Пяст” Я.Домбський у виступі на засіданні сейму 7 липня 1919 р. наголосив, що “власне на кресах велика власність повинна бути якнайшвидше розпарцельована між польськими селянами... Якщо сьогодні маємо Україну і т. п., причина цього в тому, що сьогодні деякі не розуміють національного значення сільськогосподарської реформи” [6, с. 147].

До середини 1920-х рр. реформа просувалася повільними темпами. Основним каталізатором у процесі реформування аграрного сектора став новий закон про аграрну реформу, який набрав чинності з 28 грудня 1925 р. й отримав назву “Про виконання аграрної реформи”. Основні положення закону передбачали обмеження максимальної норми землеволодіння. Для приміських та промислових районів найбільша норма землеволодіння становила 60 га, для сільськогосподарських – 80 га. Для західноукраїнських земель ця норма збільшена до 300 га., що було поступкою місцевим поміщикам. Парцеляції підлягали земельні володіння понад норму, церковні, державні землі, нерентабельні господарства [11, с. 12]. Під поняттям парцеляції польське земельне законодавство розуміло викуп землі у приватних власників понад встановлену законом земельну норму і подальший її продаж ділянками (парцелями) дрібним власникам [5, с. 20]. Землевласник мав право визначити, які ґрунти з його володіння вилучались, а які залишались. За вилучені землі держава встановлювала певну плату [7, с. 79–80].

Парцеляція в такому вигляді була спробою компромісного вирішення гострого земельного питання. З одного боку у селян з'являлась можливість для збільшення землеволодіння, з іншого – поміщики зберігали достатньої земель для ведення великотоварного господарства.

Залежно від того, хто проводив парцеляцію, офіційна статистика розрізняла три її види: державна, банківська і приватна. Якщо проаналізувати співвідношення трьох видів парцеляції, то виявляється, що упродовж 1919–1935 рр. у Галичині розпарцельовано землі державою складала 835 га, сільськогосподарським банком – 1046 га і приватними особами – 313685 га. Звідси випливає, що основну частку землі продавали способом приватної парцеляції самі землевласники [5, с. 20].

Парцеляцію проводили також відповідні спілки та банки під наглядом земельних управлінь. Продажем і парцеляцією займалися товариство “Земля”, Галицький поміщицький кредитний банк (створив у Львові “Відділ парцеляційний”), “Аграрно-осадницьке товариство”, “Польське бюро парцеляційне”, “Дисконтний банк”, товариство “Польська Глеба”, спілка “Парцеля”, акційне товариство в Ланцуті з філіями, “Народна парцеляційна спілка”, “Бюро обробітку землі” й інші [9, с. 32].

З 1923 р. загальне керівництво й контроль за здійсненням земельної політики покладалися на міністерство аграрної реформи, на місцях – на окружні, повітові земельні управління та комісії [10, с. 64]. Кредитуванням земельної реформи займався створений у 1919 р. Державний сільськогосподарський банк, через який переказувалися спеціальні кошти, виділені урядом [10, с. 63].

Сучасні вітчизняні дослідники звертають увагу на недоліки проведення парцеляції. Основною проблемою для селянства був зв'язок парцеляції з колонізаційною політикою, коли осадники мали перевагу при купівлі парцельованої землі. Про дискримінаційний підхід щодо українських селян свідчить пересічний розмір набутих ділянок. У середньому земельна площа одного польського колоніста дорівнювала 2,59 га, тоді як пересічний український селянин спромігся придбати у власність лише 1,19 га. Найбільші ділянки придбали покупці єврейської національності – в середньому по 5 га землі на двір [5, с. 23]. У цей час спостерігалися гарячкова спекуляція землею і хабарництво під прикриттям парцеляційних товариств, керівників політичних партій, представників влади, депутатів сейму. Великі землевласники парцельовали найгірші землі з тим, щоб отримати

прибутки для налагодження роботи у своїх фільварках [10, с. 66]. Відповідно загальні результати парцеляції були неоднозначними.

Найвищий пік парцеляції в Галичині за весь міжвоєнний період спостерігався у 1923 р., коли було розпарцельовано 53287 га землі, у 1927 р., відповідно, – 24 тис. га, 1932 р. – 17316 га, 1935 р. – 7840 га [9, с. 32–33]. У результаті проведення “парцеляції” різко підвищилися ціни на землю в Галичині. Купити землю могли люди середнього достатку або поляки, які отримували державний кредит зі значними знижками [10, с. 64–65].

На Волині упродовж 1921–1939 рр. розпарцельовано 332884 га землі: 208077 га використано для створення самостійних господарств (в т.ч. й осадницьких) та 117852 га – на зміцнення малоземельних господарств” [8, с. 9].

Проведення парцеляції започаткувало процес перерозподілу земельної власності між різними категоріями господарств. На Волині велике поміщицьке землеволодіння зменшилося більш ніж удвічі. З розпарцельованих поміщицьких земель за цей період утворено 20 тис. ділянок для окремих господарств і 56 тис. додаткових наділів для доповнення різних категорій селянських господарств [7, с.80]. Проте темпи парцеляції відставали від потреб малоземельних та безземельних селян. Ціни на землю були високими і проблема земельного дефіциту в 20–30-х рр. залишалась невирішеною [8, с. 9].

Іншим важливим напрямом реформи була реорганізація землекористування. Основним її компонентом була комасація – об’єднання роздроблених земельних ділянок в один наділ і створення на ньому самостійного селянського господарства. Передбачалося, що при комасації будуть проводитися й інші роботи з врегулювання земельного устрою: ліквідація сервітутів, поділ общинних земель, використання кордонів адміністративних одиниць, виділення місць на цілі громадського використання, меліорація тощо [7, с. 80].

Традиційне черезсмужжя, коли селянське господарство складалось з дрібних віддалених один від одного клаптиків ріллі, робило неможливим запровадження нових агротехнологій.

Згідно із законодавством, комасація проводилась тоді, коли ґрунти були роздроблені або коли їх довжина перевищувала більше як у 15 разів у ширину. Комасування наділів поклато початок процесу ліквідації черезсмужжя та вузькосмужжя [8, с. 9].

До 1938 р. включно на Волині скомасовано 779832 га землі у 149198 господарствах, що становило 1/7 частину всіх скомасованих земель Польщі й половину того, що було заплановано взагалі на теренах Волинського воєводства. На цей час сервітутні права на пасовиська і збирання паливного матеріалу було скасовано в 402 об’єктах. Завдяки меліорації понад 100 тис. га землі залучено до господарського використання, що позитивно вплинуло на загальну продуктивність сільськогосподарського виробництва краю. Ліквідація черезсмужжя та сервітутів, меліорація створювали умови для більш раціонального та ефективного ведення господарства, сприяли загальному піднесенню продуктивності сільськогосподарського виробництва [7, с. 80].

За допомогою аграрної реформи, польський уряд намагався впливати на національну структуру регіону. Тому з самого початку парцеляція тісно пов’язувалась з колонізаційними заходами. В особах осадників уряд намагався створити соціальну та політичну опору польської влади на селі Західної України [8, с. 9–10].

Польська держава прагнула шляхом колонізації західноукраїнських земель усунути місцеве населення від участі в аграрній реформі, вирішити земельне питання польського селянства. Акцент робився на першочерговій колонізації стратегічно важливих земель – прикордонних смуг, приміських зон, придорожніх територій, уздовж залізничних колій, вузлових станцій. [10, с. 82]. Крім економічних мотивів, подальше зміцнення осадників на цих територіях мало б паралізувати розвиток національно-визвольного руху на західноукраїнських землях [5, с. 22]. Осадники мали сприяти ополяченню українців й у разі потреби виконувати каральні функції [13, с. 237]. Також польські осадники мали посилити оборону східних кордонів Другої Речі Посполитої, стати соціальною та політичною опорою польської влади на західноукраїнських землях [8, с. 8].

При аналізі колонізаційної політики потрібно розрізняти військове й цивільне осадництво. Військові колоністи перебували у привілейованому становищі. Крім безкоштовних земельних наділів, вони мали право на отримання безповоротної позики від держави, а також користувалися пільговими короткотерміновими й довготерміновими кредитами [10, с. 65]. Відставні офіцери й унтер-офіцери скеровувалися з метою колонізації етнографічно непольських земель і виконання поліцейських функцій. Вони отримували безкоштовно або за невеликою ціною земельні ділянки по 15–45 га і на пільгових умовах довготривалі кредити на розвиток господарства, за державний рахунок будували житлові приміщення [14, с. 60]. До кінця 1922 р. у східних воєводствах виділено 111,8 тис. га земельної площі для 8732 військових осадників, які отримали найкращі землі під невеликі державні субсидії та дешеві кредити. Згідно з даними Центрального союзу військових

осадників на початок 1923 р. вони також отримали безкоштовну державну допомогу в розмірі 2022 тис. доларів для створення фермерських господарств. У звітах міністерства сільського господарства за 1933 р. відзначалося, що на західноукраїнських землях налічувалося 7828 дворів військових осадників. На відміну від інших східних воєводств, у Західній Волині військові поселенці забезпечувалися землею найкраще, кожен із них отримав у середньому по 31,5 га [5, с. 21].

Крім військових осадників, упродовж усього міжвоєнного періоду систематично проводилася сільська цивільна колонізація. Цивільні осадники вербувалися з польських селян і набували землі на загальних підставах, тим самим загострюючи земельну проблему українських селян, особливо у південно-східних воєводствах. На відміну від воєнних осадників, яких землею забезпечувала держава, цивільні колоністи купували земельні ділянки за ринковими цінами. Згідно з даними Малопольського сільськогосподарського товариства, на 1926 р. у 37 повітах Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств створено 10037 господарств польських цивільних осадників, що прибули сюди із Центральної Польщі. Кожен з них у середньому придбав 7,6 га орної землі, пасовищ, лісів [5, с. 21].

Унаслідок інтенсивного проведення сільської й міської колонізації на західноукраїнських землях зростає кількість населення католицького віросповідання. Так, частка католиків на 1931 р. у Станіславському воєводстві становила 16,6 %, у Львівському і Тернопільському – 43 % загальної кількості населення краю. Однак такі темпи приросту польського населення не задовольняли державних чиновників [5, с. 22].

Збільшення кількості польського населення у воєводствах Східної Галичини щонайбільше на 5 % (Тернопільщина з 31,3 % у 1921 р. до 36,6 % у 1931 р.) не могло мати суттєвого значення для зміцнення оборони країни, не беручи до уваги економічні чинники – значні кошти на їх систематичну підтримку [10, с. 82].

Заходи керівництва Польщі в аграрному секторі істотно не вплинули на зміну соціальної структури східногалицького села. Якщо у 1921 р. група господарств із володіннями до 2 га становила 48,7 %, то в 1931 – 37,3 %, до 5 га – відповідно 32,8 % та 39,5 %, до 10 га – 14 % та 18,2 %, до 20 га – 3,8 % та 4 %, а до 50 га – 0,7 % та 0,6 %. Власне, остання група господарств займала в 1931 р. 52,6 % усіх сільськогосподарських угідь [12, с. 227]. Урядова політика в Галичині не вирішила одвічної проблеми аграрного перенаселення і, головним чином, скерована на створення міцної опори влади через проведення осадницької колонізації, що спричинило загострення міжнаціональних відносин [10, с. 381–382]. Разом з тим парцеляція і комасація закладали умови для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, особливо це помітно на Волині. Підвищення загальної продуктивності сільськогосподарського виробництва, розвиток кооперації сприяли збільшенню кількості промислових підприємств, що орієнтувалися на переробку сільськогосподарської продукції [7, с. 81–82].

Отже, результати реформи виявились суперечливими. Польський уряд намагався знайти компроміс між інтересами поміщиків і селянства. Парцеляція започаткувала процес перерозподілу земельної власності на користь селянства. Разом з тим вона стимулювала підняття цін на землю. Комасація у більшості випадків знаходила схвалення громадськості, її потребу у тій чи іншій мірі визнавали опозиційні кола. Основною проблемою комасації були повільні темпи робіт і недоліки її реалізації на місцях. Реформування відбувалось поступово, упродовж усього міжвоєнного періоду. Можна стверджувати що реформа не була остаточно завершена у наслідок початку Другої світової війни.

Оцінюючи аграрну політику потрібно чітко розрізняти її економічну та національно-політичну складову. Економічну потребу проведення парцеляції та комасації важко заперечити. Одночасно соціально-економічна доцільність осадництва є доволі сумнівною. Колонізація послаблювала земельний “голод” у центральних і західних районах Польщі, але посилювала його у Галичині і на Волині. Це дозволяє зробити висновок про переважання національно-політичних мотивів урядової підтримки осадництва. Мова йде про намагання збільшити частку польського населення на західноукраїнських землях з метою зміцнити тут урядову соціальну базу і послабити український національно-визвольний рух. Ця суперечливість завдань реформування неминуче послабила її загальну ефективність.

Список використаних джерел

1. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. Васюта. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. – 222 с.
2. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1919–1939) / І. Васюта. – Львів: Видавництво Львівського університету 1978. – 157 с.
3. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Ю. Сливка Ю. Ю. – К.: Наукова думка, 1985. – 271 с.
4. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення / Ю. Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1973. – 255 с.
5. Виздрик В. С. Аграрна політика Польщі на

західноукраїнських землях у міжвоєнний період / В. С. Виздрик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ І. Історія України, 2012. – № 10. – С. 19–23. 6. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України / З. Баран // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львівський державний університет ім. І. Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 146–153. 7. Шабала Я. Вплив аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Волинського воєводства в 1920–1930-х рр. / Я. Шабала // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. – Вип. 1. – С. 78–83. 8. Шабала Я. М. Аграрна політика Польщі на Волині у 1921–1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / Я. М. Шабала. – Львів, 1997. – 16 с. 9. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.) / В. Смолей. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 112 с. 10. Коростіль Н. Ж. Економічна та соціокультурна сфера українського села у Східній Галичині (1919–1939 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Н. Ж. Коростіль. – Черкаси, 2007. – 208 с. 11. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1926. – 1714 s. 12. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / [В.А. Смолій (відп.ред.)]. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 2 – 653 с. 13. Савченко О. Регіональна політика польської влади стосовно західноукраїнських земель у 20–30-х рр. XX ст. та її наслідки для соціально-економічного становища краю / О. Савченко // Південний архів. Історичні науки. – Видавництво ХДУ 2010. – Випуск XXXI–XXXII. – С. 236–242. 14. Щєблюк С.Г. Соціально-економічне становище Волині у 1919–1939 рр. – передумова формування профспілкового руху / С. Г. Щєблюк // Гілея: науковий вісник. – К., 2012. – Випуск 56 (1). – С. 54–62.

Валентин Терещенко

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОСТОЯНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ЗЕМЕЛЬ (1919–1939 РР.)

Статья посвящена влиянию государственной аграрной политики на состояние сельского хозяйства западноукраинских земель в 1919–1939 гг.

Ключевые слова: аграрная реформа, парцеляция, комасация, осадники, колонизация.

Valentyn Tereschenko

THE MAIN DIRECTIONS OF AN AGRARIAN POLICY OF POLISH GOVERNMENT AND ITS INFLUENCE ON A CONDITION OF AGRICULTURE OF THE WEST UKRAINIAN LANDS (1919–1939)

The article is devoted to influence of the state agrarian policy on a condition of agriculture of the West Ukrainian lands in 1919–1939.

Key words: agrarian reform, partselyation, komasation, osadnik, colonization.